ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ

ISSN : 1300/9389

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

CİLT/VOLUME:12 SAYI/NUMBER: 48 Haziran/June 2012

Atatürk Üniversitesi *Atatürk University*
Edebiyat Fakültesi *Faculty of Letters*
Sosyal Bilimler Dergisi *Journal of Social Sciences*

Sahibi *Owner*
Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Adına
In the name of Atatürk University, Faculty of Letters
Prof.Dr.Yılmaz ÖZBEK, Dekan *Dean*

Yayın Kurulu *Editorial Board*
Prof.Dr.Hüseyin YURTTAŞ
Prof.Dr.Turgut GÖĞEBAKAN
Prof.Dr.Yavuz ASLAN
Prof.Dr.İbrahim Ethem ATNUR
Doç.Dr.Süleyman ÇİĞDEM
Yrd.Doç.Dr.Cemal SEVİNDİ
Doç.Dr.Hüseyin ODABAŞ

Danışma Kurulu *Advisory Board*
Prof.Dr.Ali BİRİNCİ (Türk Tarih Kurumu)
Prof.Dr.Abdüsselam ULUÇAM (Batman Üniversitesi)
Prof.Dr.Ali Osman GÜNDOĞAN (Muğla Üniversitesi)
Prof.Dr.Şerif AKTAŞ (Gazi Üniversitesi)
Prof.Dr.Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof.Dr.Seçkin ERGİN (Yaşar Üniversitesi)
Prof.Dr.Lütfi ÖZAV (Uşak Üniversitesi)

Düzenleme *Design*
Yrd.Doç.Dr.Cemal SEVİNDİ

Dizgi ve Baskı *Printed and IBM Typeset*
Bizim Kırtasiye, Erzurum

Yazışma Adresi *Corresponding Address*
Atatürk Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Dekanlığı 25240 Erzurum

Telefon +90 (0442) 231 1905
Belgegeçer +90 (0442) 236 1428
www.sbdergi.com
sbdergi@atauni.edu.tr

© 2001 Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. Her hakkı saklıdır. Dergide yayınlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
© 2001 Atatürk University Faculty of Letters. All rights reseved The views expressed in the journal are the responsibility of the individual authors.

ISSN - 1300- 9389

Teşekkür

Dergimizin bu sayısında yer alan makalelerin değerlendirilmesinde hakemliklerine başvurduğumuz, aşağıda isimleri yer alan öğretim üyelerine teşekkür ederiz.

Yayın Kurulu

Acknowledgement

We convey our deepest gratitudes and thanks to below mentioned scholars who graciously offered their invaluable assistance in reviewing end revising relevant articles is this issues.

Editorial Board

Prof.Dr.Hüseyin YURTTAŞ	Atatürk Üniversitesi
Prof.Dr.Kazım KÖKTEKİN	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Prof.Dr.M.Çağatay ÖZDEMİR	Gazi Üniversitesi
Prof.Dr.İhsan BULUT	Atatürk Üniversitesi
Prof.Dr.Sebahattin GÜLLÜLÜ	Maltepe Üniversitesi
Prof.Dr.Lütfi ÖZAV	Uşak Üniversitesi
Doç.Dr.Birol CAN	Atatürk Üniversitesi
Doç.Dr.Nuray KARACA	Atatürk Üniversitesi
Doç.Dr.Eren YÜRÜDÜR	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç.Dr.İ.Fevzi ŞAHİN	Atatürk Üniversitesi

Atatürk Üniversitesi Atatürk University
Edebiyat Fakültesi Faculty of Letters
Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Social Sciences
Cilt *Volume* **12**, **Sayı** *Number* **48**, **Haziran** *June* **2012**

İÇİNDEKİLER *Contents*

Anadolu'da Artemis'in Sıfatları
Epithetons of Artemis in Anatolia *1-15*
Yusuf ALBAYRAK

Ortaöğretim Coğrafya Ders Kitaplarında Kullanılan Metin Türleri
Types of Texts That Have Been Used In Secondary Edcuation Geography Course Books *17-39*
Hakan KOÇ-Ömer Faruk SÖNMEZ-Taner ÇİFÇİ

Erzurum'da Çocuk ve Şiddet
Child and Violence in Erzurum *41-63*
Yıldız AKPOLAT-Yusuf İNCİ

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Metin ve Görsellerde Harita Becerileri
Map Skills On Images And Texts In Social Sciences Course Books *65-79*
Bülent AKSOY-Ömer Faruk SÖNMEZ

Sınıf İkliminin Öğrencilerin Eğitimsel Başarıları Üzerindeki Etkisi
The Effect of Classroom Climate on The Educational Successes of Students *81-90*
İsmail BAŞTEPE

Kurtuluş Hoca'dan Türk İnsanını/Toplumunu, Sosyolojisini, Aydınını ve Siyasi Hayatını Yeniden Okumak
Re-reading the Turkish People/Society, Turkish Sociology, Intellectual and Political Life Through the Lens of Kurtuluş Hoca *91-110*
Yıldız AKPOLAT

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ

ISSN : 1300/9389

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

CİLT/VOLUME:12 SAYI/NUMBER: 48 Haziran/June 2012

Atatürk Üniversitesi *Atatürk University*
Edebiyat Fakültesi *Faculty of Letters*
Sosyal Bilimler Dergisi *Journal of Social Sciences*

Sahibi *Owner*
Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Adına
In the name of Atatürk University, Faculty of Letters
Prof.Dr.Yılmaz ÖZBEK, Dekan *Dean*

Yayın Kurulu *Editorial Board*
Prof.Dr.Hüseyin YURTTAŞ
Prof.Dr.Turgut GÖĞEBAKAN
Prof.Dr.Yavuz ASLAN
Prof.Dr.İbrahim Ethem ATNUR
Doç.Dr.Süleyman ÇİĞDEM
Yrd.Doç.Dr.Cemal SEVİNDİ
Doç.Dr.Hüseyin ODABAŞ

Danışma Kurulu *Advisory Board*
Prof.Dr.Ali BİRİNCİ (Türk Tarih Kurumu)
Prof.Dr.Abdüsselam ULUÇAM (Batman Üniversitesi)
Prof.Dr.Ali Osman GÜNDOĞAN (Muğla Üniversitesi)
Prof.Dr.Şerif AKTAŞ (Gazi Üniversitesi)
Prof.Dr.Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof.Dr.Seçkin ERGİN (Yaşar Üniversitesi)
Prof.Dr.Lütfi ÖZAV (Uşak Üniversitesi)

Düzenleme *Design*
Yrd.Doç.Dr.Cemal SEVİNDİ

Dizgi ve Baskı *Printed and IBM Typeset*
Bizim Kırtasiye, Erzurum

Yazışma Adresi *Corresponding Address*
Atatürk Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Dekanlığı 25240 Erzurum

Telefon +90 (0442) 231 1905
Belgegeçer +90 (0442) 236 1428
www.sbdergi.com
sbdergi@atauni.edu.tr

© 2001 Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. Her hakkı saklıdır. Dergide yayınlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
© 2001 Atatürk University Faculty of Letters. All rights reseved The views expressed in the journal are the responsibility of the individual authors.

ISSN - 1300- 9389

Teşekkür

Dergimizin bu sayısında yer alan makalelerin değerlendirilmesinde hakemliklerine başvurduğumuz, aşağıda isimleri yer alan öğretim üyelerine teşekkür ederiz.

Yayın Kurulu

Acknowledgement

We convey our deepest gratitudes and thanks to below mentioned scholars who graciously offered their invaluable assistance in reviewing end revising relevant articles is this issues.

Editorial Board

Prof.Dr.Hüseyin YURTTAŞ	Atatürk Üniversitesi
Prof.Dr.Kazım KÖKTEKİN	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Prof.Dr.M.Çağatay ÖZDEMİR	Gazi Üniversitesi
Prof.Dr.İhsan BULUT	Atatürk Üniversitesi
Prof.Dr.Sebahattin GÜLLÜLÜ	Maltepe Üniversitesi
Prof.Dr.Lütfi ÖZAV	Uşak Üniversitesi
Doç.Dr.Birol CAN	Atatürk Üniversitesi
Doç.Dr.Nuray KARACA	Atatürk Üniversitesi
Doç.Dr.Eren YÜRÜDÜR	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç.Dr.İ.Fevzi ŞAHİN	Atatürk Üniversitesi

Atatürk Üniversitesi Atatürk University
Edebiyat Fakültesi Faculty of Letters
Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Social Sciences
Cilt *Volume* **12**, **Sayı** *Number* **48**, **Haziran** *June* **2012**

İÇİNDEKİLER *Contents*

Anadolu'da Artemis'in Sıfatları
Epithetons of Artemis in Anatolia *1-15*
Yusuf ALBAYRAK

Ortaöğretim Coğrafya Ders Kitaplarında Kullanılan Metin Türleri
Types of Texts That Have Been Used In Secondary Edcuation Geography Course Books *17-39*
Hakan KOÇ-Ömer Faruk SÖNMEZ-Taner ÇİFÇİ

Erzurum'da Çocuk ve Şiddet
Child and Violence in Erzurum *41-63*
Yıldız AKPOLAT-Yusuf İNCİ

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Metin ve Görsellerde Harita Becerileri
Map Skills On Images And Texts In Social Sciences Course Books *65-79*
Bülent AKSOY-Ömer Faruk SÖNMEZ

Sınıf İkliminin Öğrencilerin Eğitimsel Başarıları Üzerindeki Etkisi
The Effect of Classroom Climate on The Educational Successes of Students *81-90*
İsmail BAŞTEPE

Kurtuluş Hoca'dan Türk İnsanını/Toplumunu, Sosyolojisini, Aydınını ve Siyasi Hayatını Yeniden Okumak
Re-reading the Turkish People/Society, Turkish Sociology, Intellectual and Political Life Through the Lens of Kurtuluş Hoca *91-110*
Yıldız AKPOLAT

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sosyal Bilimler Dergisi *Journal of Social Sciences*
Cilt*Volume* **12**, **Sayı***Number* **48**, **Haziran***June* **2012**, **1-15**

Anadolu'da Artemis'in Sıfatları

Epithetons of Artemis in Anatolia

Yusuf ALBAYRAK
Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi Arkeoloji Bölümü
albayrakyusuf55@hotmail.com

ÖZET

Karia, İonia, Lydia, Pisidia, Lykia ve Pamphylia bölgeleri Artemis'in sıfatları ile ilgili en yoğun arkeolojik verilere sahip olmaları ile ön plana çıkmaktadırlar. Artemis'in Karia bölgesi dışında başka hiç bir yerde göremediğimiz özgün sıfatları; Bargylia'da Kindyas, İasos'ta Astias, Stratonikeia'da Koranza, Peldekeitis, Panarama ve Leukiane olarak sıralayabiliriz. Artemis İonia'da, Ephesos kentindeki dünyanın yedinci harikası sayılan tapınağı ve Artemis Ephesia kültü ile ön plana çıkar. "En Büyük Tanrıça Artemis", "Ephesos'un Hakimi" gibi ünvanlar alır. Didyma, Milet ve Klaros'da Artemis, kaynak suları ile ilişkilendirilen Pythia sıfatını almıştır. Ayrıca, Artemis, Didyma'da Lykeia, Magnesia'da Leukophryne, Erythrai'de Kaukasis ve Milet'de Bûlêphoros Skiris ve Khitone sıfatlarını almıştır. Artemis, Lydia bölgesinde Philadelphia ve Sardes kentlerinde, Anaitis sıfatı ile karşımıza çıkar. Pisidia bölgesindeki Termessos kentinde Artemis, Philoparthenos, Tauropolos, Potnia Theron, Küre (Kore), Agrotera, Kelbessis (Kelbessos), Aspalos ve Akrea (Akraia) gibi çeşitli sıfatlar almıştır. Termessos kentinin kutsal alanı olan Keldağ yerleşmesinde, tanrıçaya "Aspalos-Artemis Akraia" (=Doruklarda Oturan Balık-Artemis) şeklinde bir sıfat verilmiştir. Artemis Pamphylia bölgesinde, Perge şehrinin tanrıçası olarak Artemis Pergaia sıfatıyla karşımıza çıkar. Lykia Bölgesinde ele geçen pek çok stel üzerindeki yazıtlarda Artemis'in, Kynegetis sıfatı geçmektedir. Artemis, Klaros'da Klaria, Hierapolis-Kastabala'da Perasia, Arykanda'da Kombike ve Tharsenike, Knidosda Iakynthotropos, Olympos'da Kitaneurissa, Sidyma'da Sidymike ve Tlos'da Kombike sıfatlarını almıştır. Artemis, taşıdığı özelliklerden dolayı diğer pek çok tanrı ile özdeşleştirilen, pek çok sıfatla onurlandırılan, Anadolu'da yoğun bir şekilde tapınım görmüş bir tanrıçadır.

Anahtar Kelimeler: Artemis, sıfat, kült

ABSTRACT

Because of having the most extensive archaelogical datas about Artemis epithetons, the regions of Caria, Ionia, Lydia, Pisidia, Lykia and Pamphylia come to the fore. Artemis's original epithetons not seen anywhere except from Caria region are Kindyas in Bargylia, Astias in Iasos, Koranza, Peldekeitis, Panamara and Leukiane in Stratonikeia. Artemis comes to the fore with the temple and cult of Artemis Ephesia being the world seventh wonder in the city of Ephesia in Ionia. It is called like "The Biggest Goddess Artemis", "The Owner of Ephesos". Artemis had took the epitheton of Pythié associated with spring waters in Didyma, Miletos and Klaros. And also Artemis had took the epithetons of Lykeia in Didyma, Leukophryne in Magnesia, Kaukasis in Erytrai and Bûlêphoros Skiris and Khitone in Miletos. We come across to Artemis with epitheton of Anaitis in the cities of Sardes and Hypaipa in the region of Lydia. Artemis had took some epithetons like Philoparthenos, Tauropolos, Potnia Theron, Küre (Kore), Agrotera, Kelbessis

(Kelbessos), Aspalos and Akrea (Akraia) in the city of Termessos in Pisidia. The epitheton of " Aspalos- Artemis Akraia" (the fish sitting on the peaks-Artemis) had given to the goddess in Keldağ being a sacred place of Termesos. We come across to Artemis with the epitheton of Artemis Pergais as the goddess of Perge. Epitheton of Artemis Kynegetis have been seen in inscriptions on uncovered numerous stele in Lykia. Artemis had took the epithetons of Klaria in Klaros, Perasia in Hierapolis-Kastabala, Kombike and Tharsenike in Arykanda, Iakynthotropos in Knidos, Kitaneurissa in Olympos, Sidymike in Sidyma and Kombike in Tlos. As a result, Artemis is a goddess identified with the other gods for her feature, honored with many epithetons, worshiped heavily in Anatolia.

Keywords: Artemis, epitheton, cult

Tanrıça Artemis Yunan tanrıları arasında, Zeus ve Leto'nun kızı, Apollon'un ikiz kardeşi olarak bilinir.[1] Anadolu ile olan yakın bağlantısı nedeniyle onun adı Lydia ve Lykia tanrılarının arasında görülür[2]. Lydia yazıtlarında "Artimis"[3] ve "Artimu"[4], Lykia'da ise "Ertemit" olarak görülmektedir[5]. Pamphylia bölgesinin önemli kenti olan Perge'de onur gören Artemis kültünde, tanrıçanın yerel ismi, "Wanassa Preiia"dır[6]. Tanrıçaya İon ağzında "Artemis", Dor ve Aeol ağzında ise, "Artamis" denilmekteydi[7]. Strabon'a göre tanrıça, ismini insana sağlık getirmesinden dolayı alır[8]. En çok ileri sürülen türetme "Artemes" kelimesinden yapılmaktadır. Bu kelime, sağlam, sıhhatli, yaralanmamış, itina edilen, ihtimam gösterilen anlamındadır[9]. Diğer bir görüş ise, baş kesen, kasap anlamlarına gelen "Artamos"tur[10]. Ἀρτεμής kelimesinden yola çıkan Plato tanrıçayı bakire olarak açıklamıştır[11].

Yunan dinsel düşüncesinde Artemis, sadece kültleri en yaygın olan tanrıça olarak tanınmaz, aynı zamanda en eski ve kendine has kişisel özelliği olan tanrıçalardan biri olarak onur görür[12]. Artemis'e Helenistik çağ öncesi Yunan, Kuzey Anadolu ve Girit'te yaşayan halklar tarafından tapınılmıştır. Değişik pek çok özellik taşıyan Artemis, insan hayatına hemen hemen her alanında etkide bulunan, ona yön verici güce sahip olan ve tüm doğaya egemen bir tanrıçadır. Fakat onun en önemli özelliği, bir doğa ve av tanrıçası olmasıdır. Artemis'in yabani hayvanlarla olan ilgisi başka hiçbir Yunan tanrısında görülmez Hayvanlarla beraber olan betimi ünlü Girit mühürlerinde ve bazı anıtlarda görülür. Artemis'e geniş bir alanda farklı dilleri konuşan farklı insanlar tarafından tapınıldığı için birçok farklı ismi olmuştur. Örneğin; Frigya'da onun adı, aslanları boyunduruğu altına almış arabasını çektiren Kybele'dir. Kappadokya'da o "Ma" ismini almıştır[13].

Yunan dininde önemli bir tanrısal güç olarak karşımıza çıkan Artemis'in bütün doğanın egemeni ve bereketi temsil etmesi nitelikleri,

Anadolu'daki tapınılan Ana tanrıçaya uymakta ve onunla eş anlam kazanmaktadır[14]. Ana Tanrıça özelliği yanında Artemis, bireylerin ve devletlerin zor, stresli ve belirsiz durumlarda sığındıkları tanrıçadır. O, genç insanların ve hayvanların hayatlarının kritik anlarında karşılarına çıkar ve kaderlerine hazırlanabilmeleri için yardım eder her şeyden önce, bir doğa tanrıçası olarak, "Potnia Theron" epitetinin açığa vurduğu gibi, hayvanların efendisiydi. Bu özelliği dolayısıyla pek çok hayvan türü, onun için kutsal sayılmaktaydı. Vahşi aslanlarla bir arada olup onları avlamasına rağmen, vahşi hayatın tüm küçük yaratıklarıyla bir arada görülmekteydi. Sudaki balıklar, havadaki kuşlar, aslanlar, geyikler, keçiler ve yabani tavşanlar bu hayvanlardan bazılarıdır. O her zaman kazanan, avını ok ve yayı ile vuran avcıdır. Diğer taraftan, Artemis, ırmak/dere, kaynak (pınar) gibi akan suların yanı sıra, göl ve bataklık gibi durgun sulara, sulak ve nemli alanlara da egemendi[15].

Anadolu ve Yunanistan'da yoğun şekilde tapınım gören, çok yönlü bir tanrıça olan Artemis, aslında tek bir gücün, doğanın çeşitli özelliklerini benliğinde birleştiriyor ve bunları, değişik yerlerde, farklı görünümler altında ortaya çıkıp farklı sıfatlar alarak temsil ediyordu. Bundan dolayı tanrıçanın, pek çok yerde farklı sıfat ve kültlerine rastlamaktayız:

Artemis Anaitis (Ἀναίτις)

Pers kralları tarafından, Lydia bölgesinde Gediz nehri vadisine yerleştirilen Pers kolonistleri, kendi tanrıçaları olan Anaitis ile Artemis'i birleştirerek, tanrıçaya Artemis Anaitis sıfatı altında tapınmışlardır[16]. Lydia kenti Sardes'de bulunan ve bugün Boston Güzel Sanatlar Müzesinde sergilenen yazıtlı bir adak levhası üzerinde, Artemis Anaitis ve Frig tanrısı Men görülmektedir. Alt kısımda yer alan yazıtta Artemis Anaitis adı geçmektedir. Lydia'ya ait bir yazı stiline sahip olan bu yazıt, M. S. 200 tarihine aittir[17] Yine Lydia kenti olan Hypaipa'da tanrıçaya Artemis Anaitis epiteti ile tapınılmıştır. Kentte Artemis Anaitis'e ait bir tapınak ve kült heykeli bulunmaktadır.[18]

Aspalos-Artemis Akraia (Ἀσπαλος–Ἀκραία)

Anadolu'da Pisidia bölgesindeki Termessos antik kenti egemenlik alanında bulunan Neapolis kentinde görülen yerel bir külttür. Aspalos; balık[19], Akrai ise; zirvelerde ikamet eden, dağların tepelerinde oturan anlamına gelmektedir[20]. Kentte bulunan bir adak yazıtında[21] Aspalos Artemis ismi geçmektedir. Dört satırlık yazıttan; tapınağın, Trokondas adlı bir şahıs tarafından Aspalos-Artemis'e adandığını öğreniyoruz[22]. Kentte bulunan diğer yazıtlardan iki tanesinin sonunda, mezar

cezasının Artemis Akraia Tapınağı veznesine ödeneceği kaydı yer almaktadır. Aspalos-Artemis Tapınağı'nın Keltepe'nin[23] doruğuna yakın bir yerinde inşa edilmiş olması, dolayısıyla yerleşmeye ve çevreye egemen konumu, bu sıfatla uyum halindedir; o halde, iki mezar yazıtı sayesinde belgelenen Akraia sıfatı, Aspalos-Artemis'in sıfatı olarak yorumlanmalıdır. Aspalos-Artemis Akraia (=Doruklarda Oturan Balık-Artemis) şeklinde bir sıfat taşıyan tek bir Artemis ile kült ve tapınağı söz konusudur[24].

Artemis Astias (Ἀστίας)

Karia bölgesindeki İasos kentinin yerel tanrıçasıdır[25]. Astias, kentin tanrıçası anlamına gelmektedir. Tanrıça'nın bu sıfatı, İasos yazıtlarında Artemis Astias olarak karşımıza çıkmaktadır[26]. Artemis Astias'ın, kentin koruyucu tanrıçası olduğu kadar, İasos'lu kadınların da özel hamisi olduğuna yazıtlar tanıklık etmektedir. Söz konusu bu yazıtlardan birinde, su taşıyan kızları temsil eden pişmiş topraktan adak heykelcikleri (terracotalar) sunulduğu görülmektedir[27].

Artemis Bûlêphoros Skiris (Βουληφόρος Σκιρίς)

Artemis Bûlêphoros Skiris, İonia'da, Milet kentinin yerel tanrıçasıdır. Milet kentinde devletin yönetiminden sorumlu olan Skiridai ailesinden dolayı bu ismi almıştır. Bu aile kültün yönetiminden de sorumluydu. Milet'liler şu an ve gelecekte yapacakları uygulamalardan Skridai ailesini Artemis adına fikirler verici kabul etmişlerdir. Miletliler Artemis'i tek rehber olarak görmüşlerdir[28].

Artemis Ephesia (Ἐφεσία)

İonia Bölgesi'nin önde gelen kentlerinden biri olan Ephesos'un tanrıçasıdır[29]. Ephesos'da Artemis'e ait bir tapınak vardır. Bu tapınak, o denli ünlüydü ki, daha sonra antik dünyanın yedi harikasından biri olarak anılmıştır[30]. Ephesos Artemis'i bütün doğanın egemeniydi. İlkbahar geldiğinde çiçeklerin açmasını, toprağın verimli kılınmasını o denetlerdi. Ana öğelere hükmeder, havayı ve suları çekip çevirirdi. Hayvanların yaşayışını yönetir, yabani hayvanları evcilleştirir, evcil hayvanları korurdu. Hem iyilik eder hem de canlıların ölümünü elinde tutardı. Hastalıkların iyileştiricisi ve sağlık tanrıçasıydı. Aynı zamanda, öbür dünyaya yolculukları sırasında ruhlara yol gösterirdi[31].

Artemis Iakynthotropos (Ἰακυνθοτρόφος)

Artemis Hyakinthotrophos kültü, yaygın olarak Karia kenti olan Knidos'ta görülmektedir. Bu kültün Knidos'a Dorlar tarafından

getirildiği ve ününün Miletos'a kadar yayıldığı bilinmektedir[32]. Iakynthotropos[33], Dor lehçesiyle Hyakinthotrophos'un (Υακιντρόφος) sözcük anlamı Hyakinthos'u besleyen, bakan, büyütendir. Hyakinthos; Latin şairi Ovidius'un[34] anlattığı bir çiçek öyküsünün kahramanıdır[35].

Artemis Kelbessis (Κέλβεσσις)

Artemis Kelbessis, ormanlık vadilerde ikamet eden av tanrıçası anlamı taşımaktadır[36]. Tanrıçanın bu sıfatı sadece, Anadolu'da Pisidia bölgesindeki Termessos antik kenti egemenlik alanında bulunan Kelbessos antik yerleşmesinde görülmektedir. Burada yaşayan halk, yaşadıkları kentin adı olan Kelbessis'i tanrıçaya vererek Artemis Kelbessis olarak tapınmışlardır. Kentte, Artemis Kelbessos sıfatına üç ayrı mezar yazıtı üzerinde rastlamaktayız.[37] Ayrıca taştan bir adak parçası üzerindeki yazıtta da Artemis Kelbessis ismi geçmektedir.[38].

Artemis Khitone (Χιτώνη)

Artemis Khitone kültü, bir giysiyi ima etmesi yanında avlanma ile de ilgili görülmüştür[39]. İonia bölgesi, Milet kentinde görülen Artemis Khitone kültünde, tanrıça bir khiton giysisi ile özdeştirilmiştir[40]. Bu kültün kuruluşunu anlatan bir efsaneye göre; kahin, Milet kentinin kurucusu Neleus'a, ormana gidip orada üzerinde çeşitli meyvaların sallandığı bir meşe ağacını bulmasını söyler. Neleus ormana gider, meşe ağacını bulur. Ağacı bir heykel şeklinde biçimlendirir ve Artemis Khitone kültünü kurar[41]. Tanrıça'dan av için izin alan avcılar, tanrıçayı temsilen khiton biçimli bir giysi giyerlerdi[42].

Artemis Kindyas (Κινδυασ)

Karia bölgesi kentlerinden, Bargylia-Kindya'nın yerel tanrıçasıdır[43]. Artemis Kindyas, Bargylia-Kindya kentinin kurucu ve koruyucu tanrısı olarak tapınım görmüştür[44]. Kentte tanrıçaya ait bir tapınak bulunmaktadır. Tapınak alanı içinde bulunan bir adak yazıtı Artemis Kindyas'a adanmıştır[45].

Artemis Klaria (Κλαρία)

İonia bölgesinde, Klaros kentinde görülen bir külttür. Klaros'ta Apollon'un Helenistik ve Roma tapınağının kuzeyinde, Artemis Klaria'ya ithaf edildiği kanıtlarıyla belli olan küçük bir İon tapınağın parçaları bulunmuştur[46]. Her iki tapınağın karşılarında da dikdörtgen biçimli sunaklar bulunmuştur[47].

Artemis Koraza veya Koranza (Κώραζα - Κώρανζα)

Koranzalı Artemis, adını Karia kentlerinden Stratonikeia'nın demoslarından biri olan Koranza'dan almıştır[48]. Koranza yerleşimi, Stratonikeia'nın bir mahallesiydi ve bugünkü Turgut (Leyne) kasabasında yer almaktaydı[49]. Stratonikeia'nın beş büyük demosundan biri olan Koranza, o dönemde iki arkhon ile yönetilen demoslara ayrılmış ve kendine bağlı köyleri olan bağımsız bir kent olduğu, bu iki yazıtla ortaya çıkmıştır. Buradan da diğer dört demostan bazılarının veya hepsinin, Koranza gibi, Stratonikeia'nın İ. Ö. 3. yüzyılda kuruluşundan önce bağımsız birer kent kimliği taşıdıkları sonucunu çıkarabiliriz[50].

İki yazıtta Koraza olarak geçen demos adı, yeni iki yazıtta nü'lü(v) biçimiyle Koranza olarak geçmektedir. Koranza yazılış biçimi M. Ö. 4. yüzyılın başı ve sonlarına tarihlenen yazıtlarda görülmektedir[51]. Koranza kentinde Artemis ve Apollon kültü, yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla M. Ö. 2. yüzyılda Lagina'da, Hekate tapınağının yapılmasıyla önemini yitirmiştir. Artemis Koraza veya Koranza kültünde rahiplerin yanı sıra rahibelerin de görev yaptığı ve görev sürelerinin yaşam boyu olduğu yazıtlardan anlaşılmaktadır[52].

Artemis Kynegetis (Κυνηγέτι)

Artemis Kynegetis, köpek süren anlamına gelmektedir. Tanrıçanın bu sıfatı sadece Lykia bölgesinde görülmektedir. Bölgede ele geçen, tanrıçaya adanmış pek çok stel üzerindeki yazıtlarda, "Artemis Kynegetis'e" ifadesine rastlanılmaktadır. Tanrıça daima sıfatı Kyngetis'le karşımıza çıkmaktadır. İlk defa, bir stelin üzerinde KYNH kısaltmasının görülmesi üzerine "Kynegetis" olarak tanımlanmıştır[53]. Bu kısaltmanın doğru tamamlandığı, sıfatın tam olarak yazıldığı başka bir stelin sonradan ele geçmesi ile saptanmıştır[54]. Stel üzerindeki görülen tanrıça, mızrak, ok ve yay taşımaktadır. Artemis Kynegetis kabartmalarda, avda rol alan aktif bir tanrıça olarak görülmektedir[55].

Artemis Leukiane (Λευκιανή)

Artemis'in bu sıfatı İonia-Menderes Magnesia'sı tanrıçası olan Leukophryne'yi çağrıştırmaktadır. Leukiane kelimesinin "temiz yürekli, saf kalpli" anlamında kullanılmış olduğu ve ayrıca yerel özelliklerini koruyarak Hellenize olmuş ikinci derece tanrılardan biri olduğu düşünülmektedir[56]. Bu kültü, Karia kentlerinden Stratonikeia'nın kutsal alanı olan Panarama'da görmekteyiz. Burada bulunan bir yazıtta Artemis Leukiane adı geçmektedir[57].

Artemis Leukophryne (λευκοφρυηνή)

Artemis Leukophryne[58], İonia-Menderes Magnesia'sının yerel tanrıçası olarak karşımıza çıkmaktadır[59]. Bu kentte tanrıçanın ünlü bir tapınağı vardı ve tanrıça adına festivaller düzenlenmekteydi[60]. Bu tanrıça karakter bakımından Ephesos Artemis'ini anımsatmaktaydı ve kültü de diğer Artemis kültleri gibi başka yerlere yayılmıştı. Descamp-Cousin'in belirttiği gibi; Kallimakhos bir yazısında Artemis Leukophryne'ye 'hayat veren bakire' demektedir[61]. Artemis'in Leukophryne sıfatını Stratonikeia'da ele geçen bir yazıtta da görmekteyiz.[62].

Artemis Lykiea (Λυκεία)

Artemis Lykiea, kurt tanrıça olarak tanımlanmaktadır[63]. Lykeia sıfatı Apollon'un Lykeios sıfatıyla yakından ilgilidir. Lykeios erkek için, Lykeia ise dişi için kullanılan bir sıfat olmalıdır. Farnell'in belirtiği gibi; Pausanias bir yazısında Hippolytos'un kurtları öldürdüğünü, Artemis'in de bu yüzden onu cezalandırdığını yazmıştır[64]. Anadolu'da Didyma kutsal alanında, Apollon tapınağının güney-doğu köşesinde bulunan bir sunak parçasında, Artemis Lykeia adı yazılıdır[65].

Artemis Panamara (Πανάμαρα)

Sadece Anadolu'da, Karia kentlerinden Stratonikeia'nın kutsal alanı olan olan Panamara'da bulunan bir yazıtta, Panamaralı Artemis adına rastlıyoruz[66]. Tanrıların anası olarak kabul edilen ve kültü çok yaygın olan bu tanrıçanın birçok özelliğinin, kendi tanrıçalarıyla gösterdiği benzerliklerden dolayı (synkretizm) birleştirilmiş yerel bir tanrıçadır. Roma imparatoru Antoninus Pius dönemine (M. S. 138-161) tarihlenen bir yazıtta Panamaralı Artemis'in yaşam boyu rahibeliğini yapan Myonides'in kızı, Loboldalı Tatarion Polyneike Apphia'nın kent meclisi ve halkı tarafından onurlandırıldığını öğreniyoruz[67].

Artemis Peldekeitis (Πελδεκείτις)

Yalnızca, Karia kentlerinden Stratonikeia'da bulunan bir yazıtta geçen Peldekeitis sıfatı[68] hakkında ne yazık ki hiçbir bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak Halikarnassos yazıtlarında geçen Peidekos'un ve Mylasa yazıtlarında geçen Pelekos veya Pellekos'un, Mysia Bölgesindeki Pelekos dağ adından yola çıkarak, yerel bir ad olduğunu söyleyebiliriz[69].

Artemis Pergaia (Περγαία)

Pamphylia bölgesindeki Perge kentinin yerel tanrıçasıdır[70]. Eski ana

tanrıça kavramı, göçler sonucu batı ve güney Anadolu topraklarına yerleşen Yunanlıların tanrıları ile karışmış ve Hellen etkisinin artmasıyla Yunan tanrıları ile yer değiştirmiştir. Bunlarda ortak, akraba özellikler zaten mevcuttu, böylelikle Anadolu'nun birçok yerlerinde çeşitli yerli adlar altında eski ana tanrıça kültü devam etmiştir. Perge Artemis'i de bu eski yerli tanrıçalardan biri olup Hıristiyanlığın yoğunlaşmasına kadar bu bölgede uzun süre önemini korumuştur. Perge'de tanrıçaya ait bir tapınak yer almaktaydı ve tapınakta tanrıça onuruna törenler yapılırdı[71].

Ününün Pamphylia içinde kalmayıp bu bölgenin sınırlarını aştığı ve geniş bir çevreye yayıldığı çeşitli yerlerde bulunan yazıtlardan ve sikkelerden anlaşılmaktadır. Perge'de bulunan bir kabartma üzerinde Perge Artemis'inin bir tasviri yer almaktadır. Kentte bulunan bir yazıtta "Perge Tanrıçasına" ibaresi geçmektedir.[72] Karia kentlerinden Halikarnasos'ta bulunan bir yazıtta, "Artemis Pergaia" ismi geçmektedir[73]. Roma İmparatorluk devri Perge sikkelerinde tanrıça çoğu zaman iki sütunlu, bazen dört sütunlu bir tapınak içerisinde betimlenmiştir[74]. Perge Artemis'ini giymiş olduğu yüksek kalathos ve bir tapınak içerisinde resmedilmesinden dolayı kolayca tanımak mümkündür[75].

Artemis Perasia (Περασία)

Kilikia bölgesinde bulunan Hierapolis-Kastabala antik kentinde Artemis Perasia kültü görülmektedir[76]. Kentte ele geçen bir yazıtta, Artemis Perasia ismi geçmektedir[77]. Ateş taşıyan adıyla yazıtlarda sunuda bulunulan Artemis Perasia'nın atribüsünün meşale olduğunu sikkelerden öğrenmekteyiz. Artemis Perasia kültü, M. Ö. 2. yüzyılda yaygın şekilde görülmektedir[78].

Artemis Philoparthenos (Φιλοπαρθένος)

Artemis Philoparthenos ismine, V. Çelgin'in belirttiğine göre; Termessos antik kentinde Artemis'i kutsamak amacıyla dikilmiş bir adak heykeli üzerindeki yazıtta rastlamaktayız. Yazıtta bir rahip adı, bir kült görevlisi ünvanı veya tapınakla ilgili herhangi bir unsur içermemesi dolayısıyla tek başına bir kültün varlığının kanıtı sayılamayacağından, şimdilik, Artemis'i "Philoparthenos" lâkabı altında kutsamak amacıyla, tanrıçaya kentin gösterdiği saygının bir ifadesi olarak yapılmış resmi bir adak olmaktan öteye gitmemektedir[79].

Artemis Pythia (Πυθὶα)

Artemis Pythia kaynak suları ile ilişkilendirilmiştir. Bu ilişkilendirme kaynak sularından tanrıçaya su taşıyan Artemis rahibelerine dayandırılmaktadır.[80] Artemis Pythia, Apollon Didymmaeus ile birlikte İonia kenti olan Didyma'da tapınım görmüştür[81]. Tanrıçanın bu sıfatına Didyma kentinde, M. Ö. 6. yüzyıl ve M. Ö. 2. yüzyıla tarihlerine ait iki ayrı yazıtta rastlamaktayız[82].

Lydia bölgesi kentlerinden Sardes yakınındaki Koloe'de **Artemis Koloe**[83]**,** Lykia bölgesi kentlerinden Tlos ve Arykanda'da, **Artemis Kombike**[84], Sidyma'da **Artemis Sidymike**[85], Psidia kenti Termessos'da **Artemis Tauropolos**[86], **Artemis Potnia Theron**[87], **Artemis Küre (Kore)** ve **Artemis Agrotera**[88], Olympos'ta **Artemis Kitaneurissa**[89], Arykanda'da **Artemis Tharsenike (Thersenike)**[90], İonia kentlerinden Erythrai'de, **Artemis Kaukasis**[91] sıfatı görülmektedir.

Yukarıda sıfatlarını anlattığımız Artemis, olgun bir kadın görüntüsü, bereketi temsil eden memeleri ve iki yanında aslanlarıyla özünde Anadolulu özellikleri barındıran bir tanrıça olarak ön plana çıkar. Artemis'in Anadolulu bu özelliklerini Efes Artemis'i ve Perge Artemis'inde açıkça görmekteyiz. Efes Artemis heykelinin iki yanında bulunan geyikler ve kollarında bulunan hayvanlar, Artemis'in doğa ile ilişkisini çarpıcı biçimde göz önüne sermekte, Anadolu'da çağlar boyu izlenebilen ve doğanın hakimi ana tanrıçayı simgeleyen Potnia Theron (vahşi hayvanların efendisi) motifi ile süregelen bağlantısını ortaya koymaktadır. Perge Artemis'i, Perge'de M. S. 2. yüzyıl sikkelerinde İon düzeninde bir tapınak içerisinde görülür. Tapınak içinde Baitylos (dağ ile özdeştirilen kutsal taş) biçiminde bir motif ortaya çıkmaktadır. Olasılıkla kült heykelini yineleyen bu motif, tanrıçanın gökyüzünden düşmüş bir meteorit ile bağdaştırılan köklü bir Anadolu tanrıçası olduğunu gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

M. Adak-S. Şahin, Neue Inschriften aus Tlos, , Gephyra, Band I, 2004, s. 67-84.

M. Adak - N. Tüner N, Neue Inschriften aus Olympos und Seinem Territorium I, Gephyra, Band I, 2004, s. 53-66.

A. Akarca, Perge'de Artemis mabedi: A. M. Mansel, A. Akarca, Perge'de Kazılar ve Araştırmalar, Ankara, 1949.

J. G. C. Anderson, Festivals of Men in the Roman Colonia at Antioch of Pisidia. JRS, Vol. 3, part 2, 1913, s. 267-300.

I. R. Arnold, Festivals of Ephesus. AJA, Vol. 76, No. 1, 1972, s. 17-22.
A. Baily, Dictionnaire Grec-Français, 1950
G. E. Bean, Eski Çağda Lykia Bölgesi, İstanbul, 1998.
R. E. Bell, Place-Names in Classical Mythology: Greece.Oxford, 1989.
J. T. Bent, Recent Discoveries in Eastern Cilicia, JHS, Vol. 11, 1890, s. 231-235.
Richard and Eva Blum, The Dangerous Hour The Lore of Crisis and Mystery in Rual Greece. New York 1970
S. Blundell-M. Williamson, The Sacred and The Feminine in Ancient Greece. London, 1998.
E. Boisacq, Dictionnaire étymologique de la Langue Grecque, Paris, 1938
C. Brixe, Un nouveau relief votiv lycien au Musée d'Antalya, 1965.
B. D. Buck, On the Forms Artemis, Artamis. TheAJA, Vol. 10, No. 4, 1889, 463-466.
W. Burkert, Structure and History in Grek Mythology and Ritual. London, 1979.
W. Burkert, Greek Religion. Trans. J. Raffan, Harvard University Press, Cambridge, 1985.
W. Burkert, Ancient Mystery Cults. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1987.
Corpus Inscriptionum Graecorum.
S. A. Cook, A Lydian-Aramaic Bilingual. JHS, Vol. 37, 1917, s. 77-87.
A. B Cook, Zeus: A Study in Ancient Religion. c. II Cambridge. University Press. 1925.
G. Cousin-C. Diehl, "Inscriptions de lasos et de Bargylia". BCH. XIII, 1889, s. 23-40.
G. Çelgin, Eski Yunan Dininde ve Mitolojisinde Artemis. İstanbul. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1986.
A. V. Çelgin, Termessos Egemenlik Alanında Artemis Kültleri I : Ahırtaş-Örentepe (Kelbessos) Antik Yerleşimindeki Artemis Kelbessis Kültü. Son Epigrafik Araştırmaların katkılarına Bir Bakış. Adalya VI. 2003.
Termessos Egemenlik Alanında Artemis Kültleri I: Ahırtaş-Örentepe (Kelbessos) Antik Yerleşmesindeki "Artemis Kelbessis" Kültü Son Epigrafik Araştırmaların Katkılarına Bir Bakış. Adalya VI. 3 b / 16. Ayrı Basım. 2003.
G. Deschamps-G. Cousin, Inscriptions du Temple de Zeus Panamaros. BCH. c. XII, 1888, s. 249-273
M. Detienne-J. P. Vernant, The Cuisine of Sacrifice Among the Greeks. Translated by Paula Wissing. London, 1989.
C. Diehl-G. Cousin, Inscriptions de Lagina", BCH, c. XI (1887) s. 5-39
K. Dowden, Death And The Maiden, Girls' İnitiation Rites in Greek Mythology, New York, 1989.
E Inscriptions de Lagina", BCH, c. XI (1887), s. 5-39 Epigraphica Anatolia.
G. W. Elderkin, The Twenty-Sixth Lydian Inscription, AJA, Vol. 37, No. 3, 1933, s. 396-387.
L. W. Farnell The Cults of the Greek States, c. I-V, Oxford: Clarendon Press,

1896-1909.
J. E. Fontenrose, Zeus Didymaues. TransactAmPhilAss, Vol. 63, 1932, s. 250-258.
J. E. Fontenrose, Notes on Milesian İnscriptions, AJA, Vol. 57, No. 1, 1936, s. 55-57
J. E. Fontenrose, Didyma, Apollo's Oracle, Cult, and Companions, London, 1988.
P. Frei, "Die Götterkulte Lykiens in der Kaiserzeit", ANRW II, 18, 3, Berlin-New York, 1990. s. 1728-1730.
P. Grimal, Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma. çev. Sevgi Tamgüç İstanbul: Sosyal Yay. 1997.
W. K. C. Guithrie, The Greeks and Their Gods. Boston, 1955.
N. G. L. Hammond, Oxford Classical Dictionary, 1970.
G. M. A. Hanfmann, Lydiaka. HarvStClPhil, Vol. 63, 1958, s. 65-88.
R. E. Hederbey, Termessische Studen, Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften 69, 3, 1929.
D. D. Hughes, Human Sacrifice in Ancient Greece, London, 1991
Heubeck, The Classical Review, New Ser., Vol. 10, No. 3, 1960, s. 245-246.
The Plancii of Perge and Diana Planciana.HarvStClPhil,Vol. 80, Harvard University, 1976, s. 231-237.
I. Jucker, "Artemis Kindyas" Gestalt und Geschichte Festschrift Karl Scheflod zu Seinem Sechzigsten Geburtsag, Bern, 1965.
D. Kagan, The Dates of the Earliest Coins, AJA, Vol. 86, No. 3, 1982, s. 343-360.
İ. Kaygusuz, Perge Artemis'i İçin Bir Adak Yazıtı. Belleten, c. XLIV, 1980, Ankara, 249-254.
S. O. A., , Zur Münzprägung von Hypaipa im dritten Jahrhundert n. Chr. Ist. Mitt. Band 34, Tübingen, 1984.
A. H. Krappe, Acca Larentia. AJA, Vol. 46, No. 4, 1942, s. 178-183.
J. Larson, Greek Heronine Cults, London, 1995.
A. Laumonier, Les Cultes Indigenes En Carie. Paris. 1958.
P. Le Bas-W. H. Waddington,, Inscriptions Grecques et Latines Recueillies en Asie Mineure, Paris, 1972, s. 634-635.
Lexion Iconographicum Mythologiae Classicae. II. (Aphrodisias-Athena) Artemis Verlag Zürich und München.
N. Marinatos, The Goddes and The Warrior, The Naked goddess and Mistress of Animals in early Greek Religion, London and New York, 2000.
R. Merkelbach, The Girl in the Rosebush: A Turkish Tale and Its Roots in Ancient Ritual. HarvStClPhil, Vol. 82, 1978, s. 1-15.
A. D. Nock, Notes on Beliefs and Myths, The Journal of Hellenic Studies, Vol. 46, Part 1. 1926.
Ovidius, Metamorphoses. çev. M. M. Innes. New York: Viking Penguin Inc., 1985.
B. Pace, "Diana Pergaea," AnSt, Presented to Sir William Mitchell Ramsay, 1923, s. 310-318.
R. A. Pack, Two Classical Forgeries. AJA, Vol. 110, No. 3, 1989, s. 479-483.

H. W. Parke, The Oracles of Apollo in Asia Minor, New Hamphire, 1903.
Pausanias, Descriptions of Greece, çev. W. H. S. Jones, Cambridge, 1992.
C. Picard, Ephese et Claros: Resherches Snr Le Sanctuaries et Le Cultes de lonie du Nord. Paris, 1922.
T. H. Price, Kourotrophos: Cult and Representations of the Greek Nursing Deities. Leiden: E. J. Brill. 1978.
W. M. Ramsay, Artemis-Leto and Apollo-Lairbenos. JHS, Vol. 10, 1889,s. 216-230.
W. M. Ramsay, Artemis at Ephesos. CIR, Vol. 7, No. 1-2, 1893, s. 78-80.
A. Rehm-H. Richard, Didyma II: Die Inschriften. Berlin : Mann, 1958.
Paulys Realencyclopädie der Classischen
L. Robert, Rapport Sommaire sur un Premier Voyage en Carie, AJA Vol. 39, No.3, 1935, s. 331-340.
L. Robert, "Un Vainqueur Aux Hyakinthotrophia." Hellenica c. VII. 1949, s. 114-116.
L. Robert, Noms İndigénes Dans L'Asie-Mineure Gréco-Romaine. Bibliotheque Archeologique et Historique De L'İnstitut Français D'Archeologie D'İstanbul. XIII, Paris, 1963, s. 410-435.
L. Robert, Etudes Anatoliennes, Amsterdam, 1970.
L. Robert, Documents de l'Asie Mineure Méridionale, BCH 107, 1983, s. 497-599.
Divine Names in Classical Greece. HarvTheolR, Vol. 51, No. 1, 1958, s. 3-32.
M. Sayar, "Kilikya'da Tanrılar ve Kültler" OLBA II, Mersin, 1999, s. 131-154.
M. Ç. Şahin, "Lagina'dan (Koranza) iki Yeni Yazıt". Anadolu (Anatolia) c.XVII. 1973, s. 177-185.
M. Ç. Şahin, Die Inschriften von Arykanda, Bonn, 1994.
N. E. A. Şahin, Lykia İncelemeleri I. Oniki Tanrı'ya Adanmış Adak Stelleri, Lykia'da Bir Geç Devir Kültü; Dodekatheoi, İstanbul, 2002, s. 110-125.
B. F. Schauenburg, Die Lykischen Zwölfgötter-Reliefs, AMS, Band 13, Bonn, 1994, s. 82-93.
Strabon, Geographica. Ed. E. H. Warmington, London, 1952.
Sylloge Inscriptionum Graecarum. Ed. W. Dittenberger, Editio altera, 1898-1901.
R. E. Hederbey, TAM II – Tituli Asiae Minoris. Vol. II / Fas. I. Tituli Lyciae. Vindobonae 1901.
B. Trell, Ephesos'taki Artemis Tapınağı, Antik Dünyanın Yedi Harikası, İstanbul, 1999.
Vorarbeiten zu einer Topographie von Didyma: Eine Untersuchung der Inschriftlichen und archäologischen Zeugnisse. IM. Beiheft 9. Tübingen: Wasmuth, 1973.
R. Turcan, The Cult of the Roman Empire. Oxford; Madlen, 1997
B. Umar, Türkiye'deki Tarihsel Adlar. Ankara, 1993.
W. L. Wilde, On The Trail Of The Women Warriors. London, 1999

J. H. Wright, A Votive tablet to Artemis Anaitis and Mên Tiamu in the Boston Museum of Fine Arts. HarvStClPhilol, Vol. 6, 1895, s. 54-74.

[1] Grimal 1997, 98
[2] Burkert 1985, 149
[3] Jones 1960, 246
[4] Elderkin 1933, 388 ; Hanfmann 1958, 65 ; Çelgin 1986, 5
[5] Bean 1998, 62 ; Frei 1990, 1774 ; Schauenburg 1994, 83
[6] LIMC. II, 1. 765; Kaygusuz 1980, 249 ; Robert 1963, 419 ; Jones 1976, 236
[7] RE, 1336; Buck 1889, 463; Rose 1958, 3 ; Umar 1993, 114
[8] Strabon, XIV. I, 6
[9] Boisacq 1938, 77
[10] Hammond 1970, 126
[11] Buck 1889, 463
[12] Buck 1889, 463
[13] Guithrie 1955, 99
[14] Wilde 1999, s. 69
[15] Larson 1995, s. 118
[16] Ramsay 1889, 225
[17] Wright 1895, 56 ; Anderson 1913, 272
[18] Klose 1984, s. 406
[19] Çelgin 2003, II. 146
[20] Baily 1950, 64
[21] TAM III/l no. 106
[22] Heberdey1929, 113 ; TAM III/l no. 106 ; 222, 362, 626
[23] Antalya ilinin 16 km. kadar kuzey batısında, Doyran köyünün 2 km. kuzeyinde, Keldağ, Göldağ, Doyranlık Kel Dağ Tepesi ve Göltepe gibi değişik isimlerle anılan sivri bir tepedir. Bkz. Çelgin 2003, II. 141
[24] Çelgin 2003, II. 150
[25] LIMC. II, 1. 754 ; Merkelbach 1978, 2
[26] Farnell 1896, c. II, 470
[27] Le Bas-Waddington 1972, c. II. 96. No. 200
[28] Parke 1903, 62, 63
[29] LIMC. II, 1. 754; Ramsay 1893, 78,79; Arnold 1972, 17-22; Merkelbach 1978, 3; Kagan 1982, 343; Engelmann 1994, 188-190
[30] Kagan 1982, 346 ; Trell 1999, 76
[31] Picard 1922, 377
[32] Robert, 1949, 16
[33] RE, 1387 ; LIMC. II, 1. 736 ; Price 1978, 160
[34] Ovidius 1985, 162, 219
[35] Grimal 1997, 300 ; Robert 1949, 114 ; Farnell 1896, 429.
[36] Heberdey 1929, 6, dipnot: 1
[37] Çelgin 2003, I. 127
[38] Heberdey 1929, 113; TAM III/l no. 892.

[39] Blum 1970, 340
[40] Burkert 1987, 22 ; Blundell-Williamson 1998, 39
[41] Burkert 1979, 130
[42] Bell 1989, 80
[43] LIMC. II, 1. 763 ; RE, 1389 ; Jucker 1965, 135 ; Fleischer 1973, 225 ; Merkelbach 1978, 1
[44] Jucker 1965, 135 ; Robert 1970, 459-460
[45] Cousin-Diehl 1889, 37-38. no.5
[46] Parke 1903, 121
[47] Şahin 2002, 248
[48] Şahin 1973, 178
[49] Strabon, XIV. 2, 25
[50] Şahin 1973, 177-185
[51] Robert 1970, 568.
[52] Deschamps-Cousin 1888, 266-267. no. 50-51.
[53] Brixe 1965, 61-65
[54] Robert 1983, 497-599
[55] Şahin 2002, 112
[56] Deschamps-Cousin 1888, 270. no 54
[57] RE, s. 1392 ; Deschamps-Cousin 1888, 269
[58] Pausanias, II. 113 Merkelbach 1978, 2
[59] Strabon, XIV. 40. 210 ; LIMC. II, 1. 764 ; Merkelbach 1978, 2
[60] Pausanias, I. 135 ; Fontenrose 1988, 19 ; Zaidman-Pantel 1989, 19
[61] Deschamps-Cousin 1888, 269. no. 54b
[62] Turcan 1997, 257
[63] Krappe 1942, 493 ; Farnell 1977, 432
[64] Farnell 1977, 113-123
[65] Rehm-Richard 1958, 120
[66] Diehl-Cousin 1887, 147, no. 48
[67] Laumonier 1958, 270
[68] Deschamps-Cousin 1888, 269-270. no.54
[69] Syll, 3, no. 46, satır 95.; Cook 1925, 587
[70] LIMC. II, 1. 765 ; Merkelbach 1978, 2 ; Pack 1989, 483
[71] Strabon, IV. 1. 249 ; Detienne-Vernant 1989, 45
[72] Kaygusuz 1980, 249
[73] CIG 2656
[74] Pace 1923, 310
[75] Akarca 1949, 38
[76] Bent 1890, 235
[77] Robert 1963, 33
[78] Sayar 1999, 147
[79] Çelgin 2003, I. 121
[80] Fontenrose 1988, 123

[81] Fontenrose 1932, 249
[82] Fontenrose 1936, 55 ; Tuchelt 1973, 67-68
[83] Cook 1917, 224
[84] Şahin 1994, 92 ; Adak-Şahin 2004, 95
[85] Şahin 1994, 92
[86] Dowden 1989, s. 33 ;Hughes 1991, s. 121 ; Larson 1995, s. 138
[87] Rose 1958, s. 113 ; Marinatos 2000, s. 92, 129
[88] Syll I, 102 ; Nock 1926, s. 51 ; Fontenrose 1988, s. 218 ; Larson 1995, s. 72
[89] Adak-Tüner 2004, 54
[90] Şahin 1994, 93
[91] EA 34, 37